

11. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К., 2010. – 792 с.
12. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. Репринтное издание. – К., 1993. – XXVI, 214, LXVIII, 14 с.
13. Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 г. – СПб., 1866. – 196 с.
14. Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. III. – СПб., 1885.
15. Русов А.А. Описание Черниговской губернии. Т. 2. – Чернигов, 1899. – VII, 337. Приложение 312 с.
16. Календарь Черниговской епархии на 1891 год. Без м.и г. изд. – 340 с.
17. Книга Пам'яті Сумської області. Т.П. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь. – Суми, 2007. – 324 с.
18. Губернские и уездные учреждения Черниговской губернии. Памятная книжка на 1878 год. – Чернигов, 1878. – 173 с.
19. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1898 год. Часть IV. Черниговская губерния. – К., 1897. – 218 с.
20. Довідник Глухівщини. 1928. – Глухів, 1929. – 264 с.
21. Список населенных местовостей Глухівщини. – Глухів, 1927. – 66 с.
22. Крест на Красном обрыве: <http://nikolski.kz/skalski/cross13.htm>
23. Ковпак С.А. Воспоминания, очерки, статьи. – К., 1987. – 388 с.
24. Газета «Сталинский луч» (Шалыгино). – 1949. – 16 октября.
25. История городов и сел Украинской ССР. Сумская область. – К., 1980. – 700 с.
26. Гриченко И.Т., Головин И.М. Подвиг. Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков, 1977. – 40 с.
27. Проект «Українці в світі»: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/about45/49/86/88>

Тупик С.В. От Холопкова к Перемоге

В статье освещаются основные, наиболее яркие страницы истории села Перемога (до 1946 г. – Холопково) Глуховского района Сумской области от древнейших времен до современности.

Ключевые слова: село Холопково, село Перемога, Холоповская волость, церковь, школа, коллективизация, колхоз, Великая Отечественная война, уроженцы села.

Tupyk S.V. From Kholopkove to Peremoha

This article lights up main, the brightest historical chapters of village Peremoha (to 1946 – Kholopkove) Hlukhiv area of Sumy region since earliest time till present-day.

Key words: village Kholopkove, village Peremoha, Kholopkove village-area, church, school, collectivization, collective farm, Great Patriotic War, native of village.

21.03.2012 р.

УДК 94 (477.908): 323.3

*А.М. Подоляка
М.П. Недюха
В.Д. Зуй*

НАРОДНІ ПРОМИСЛИ СІВЕРЩИНИ

В статті проведений аналіз народних промислів Сіверського краю, здійснена характеристика деяких його видів.

Ключові слова: поташ, селітра, гутне скло, рудня, речі домашнього вжитку.

Українське ужиткове мистецтво має давнє коріння. Завдяки літописам і пам'яткам, що дійшли до нас із доби Київської Русі, відомо, що вже тоді існували промисли, які потім стали власне українськими. Вони нерозривно поєднані з магічно-обрядовою і господарською діяльністю людини. Саме тому твори народного промислу містять як духовні, так і матеріальні ознаки. Між звичайними побутовими предметами з дерева, глини, каменю та інших матеріалів і предметами-творами народного мистецтва не існує чіткої межі. Поширене твердження, що кожна річ, виготовлена вручну, має певні художні якості. Щоправда ці якості співрозмірні лише з природними властивостями матеріалу та результатом його обробки (фактурою, текстурою, кольором тощо). Усі природні й технологічні показники неодмінно утворюють художню виразність первинного рівня. Народні промисли яскраво характеризують особливості нації, локальні відмінності етнографічних груп. В історичному аспекті народне мистецтво передусім розвивалося як творчість селян і мешканців передмість у вільний від хліборобства час. Вони виробляли необхідні предмети для власних потреб.

Проблематикою народних промислів займалися такі відомі вчені, як С.А. Макарчук [1], В.І. Наулко [2], В.Б. Борисенко [3], С.П. Павлюка та Г.Й. Горинь [4]. Їх роботи носять науково-публіцистичний характер і розглядають питання народних промислів в цілому, або аналізують той чи інший вид народних ремесел. Характеристика ж їх за регіональним спрямуванням у цих роботах відсутня. Комплексним дослідженням народних промислів Сіверщини ні історики, ні краєзнавці повноцінно не займалися.

Актуальність теми також визначена значущістю формування у сучасної молоді патріотичного мислення на основі глибокого розуміння процесів, явищ і зв'язків з життям українського народу в давнину.

У скарбниці української ужиткової культури чільне місце належить народному мистецтву Сіверщини, яка у порівнянні з іншими культурно-етнічними зонами України залишається чи не найменш вивченою у цьому аспекті.

Чернігівщина здавна славилася виготовленням глиняного і дерев'яного посуду, домашнього білого полотна, заліза, скла, поташу, дьогтю, селітри,

пороху, речей домашнього вжитку тощо.

Для кращого розуміння систематизації народних промислів досліджуваного регіону варто звернутися до Переписних книг 1666 р., в яких чітко зазначені соціальна структура краю та майновий стан населення, що зумовлює можливість аналізу ужиткової культури сіверян. Зокрема, зазначається, що «у местечке Погаре Стародубского полка Кирило Дмитрович вейт, в него сын Тимофей, пашенный человек двома коньми. Андре Дмитров сын, в него два сына – Лаврен и Опанас, пашню пашет двома коньми, Гаврило Коропечь, бездетен, живет в чужой хате, резник. Ничипор Игнатов бездетен, мает хату и коня, торговый человек, а пашни не пашет, крамар. Демитр Максимов, в него сын Матвей, живет в чужой хате, пивовар, пашни и коня нет [5, 198]... Города Батурина мещанин Клим Лукьянов, у него два сына, Левка и Лучка, пашенный человек, пашет четырьмя волами, у него ж конь для промыслу, конем не пашет. Мещанин Василий Семенов ремесленный человек, кушнер, цехмистр, бездетен» [5, 206].

У давні часи на Сіверщині, де були несходимі ліси, добували дьоготь. Ще у XVII-XIX ст. існувала професія «майданщик», який за плату знімав (спускав) кору з беріз, що у весняну пору під час сокоруху легко відставала від деревини. Кора підсихала, її звозили на майдани – місця, де суху кору складали у викопані лійкоподібні ями, обкидали її землею і підпалювали. Відбувалася суха перегонка. З одного воза кори витоплювали від 3-х до 4-х відер майданного дьогтю, який стікав униз. Пізніше «майданщики» вигоняли дьоготь у печах у спеціальних чавунних котлах, які вироблялися в Німеччині. Ті ж місця, де жили «майданщики» у хатах-курницях, називали «будами». І тепер у деяких лісах є місця, які називають «майдан», а звідки походить ця назва, знають далеко не всі. Зокрема, у Краснохутірському лісництві за 5 км від села Орлівки Новгород-Сіверського району один з лісів має назву «будище» і в ньому є місце – «майдан». Немає сумніву, що у давні часи тут жили у «будах» «майданщики» і добували дьоготь.

«Буда» – це найдавніше житло населення даного регіону. Від «буда» утворилися такі слова, як «будувати», «будівля», «будівництво» тощо. Як писав у середині XIX ст. український письменник А.Свидиницький у оповіданні «Первая хата», «буда» – це курінь, укритий соломою чи очеретом круглої або видовженої форми з гострим верхом. Він є родоначальником курниці або чорної хати. Такі хати складалися з необтесаних деревин різної товщини і довжини без обмазування глиною. Верх курниці поступово звужувався, залишаючи велику дірку для виходу диму з вогню, який горів посередині. Близько до вогню було жарко, а далі під стінами холодно і морозно. Дверей не було. Вхід закривали старою рясниною або мішком. Ще до

середини XIX ст. на Чернігівщині нараховувалося до десяти тисяч курниць; у 1886 р. їх було 7096 [6, 502]. Вважалося, що у чорній хаті повітря чистіше, ніж у білій з комином. З часом біла хата поступово витіснила чорну курницю.

Важливу роль відігравав попіл. Його використовували для вибілення полотна, оброблення шкіри, виробництва мила, фарби. Випалювання попелу носило масовий характер. Починаючи з прадавніх часів і майже до середни 50-х років XX ст. деревний попіл використовували для прання білизни. Для цього у кожному дворі було жлукто, ширітвас і хрестовина. Ширітвас – широка невисока дерев'яна діжка із соснових дощочок заввишки до 0,8 м, діаметром близько 1,5 м. На дно ширітваса клали хрестовину, на якій встановлювали жлукто, що виготовлялося з товстого стовбура липи чи осики.

Жлукто – це дерев'яний циліндр заввишки 1-1,5 м, діаметром 0,6-0,8 м і товщиною 5-10 см. Всередину жлукта вниз клали стару свиту і кидали на неї трохи брудної білизни (штани, сорочки тощо), посипали все це просіяним попелом. Далі на шар попелу знову накидали шар білизни і так, чергуючи ці шари, заповнювали жлукто аж до верху. Все це робилося у хаті біля печі, де жарко горіли дрова. Біля вогню стояли великі чавуни з водою. Як тільки в чавуні закипала вода, його виймали з печі, крутий кип'яток виливали в жлукто і накривали його свитою або товстим чехмілем (буркою). Так робили багато разів поки в ширітвасі не збиралося чимало гарячої води. Накрите жлукто упарювалося півдня. За цей час темно-коричнева гаряча вода, насичена поташем, заповнювала наполовину ширітвас і охолоджувалася. Тоді хазяйка завалювала набік жлукто, підтикувала спідницю, залазила босими ногами у ширітвас і починала прати білизну, беручи кожен річ зі жлукта окремо. Це тривало декілька годин. Перетерта ногами і руками білизна на санках, возику чи на коромислі доправлялася до річки, ставка чи копанки. На березі, впритул до води, клали широку товсту дошку – кладку. Білизну полоскали у воді, клали на дошку і почергово вибивали прачем (замашна колодочка з ручкою). Жінка працювала кілька годин, стоячи на кладці босими ногами. Взимку вони були у неї червоні «як у гуски».

Випрану чисту білизну у дворі розвішували на вірьовках, щоб просихала. Суху білизну та інші речі качали рубелем (видовжена деревина з зубцями) на качалці і складали у скриню чи в якусь інше місце в хаті.

У другій половині XIX ст. набуло широкого поширення плетіння. В якості сировини для нього використовували лозу, кору деяких дерев, насамперед молоді липи (лико) та берези (береста, луб), верболоз, хвойну та дубову скіпку, коріння ялини, сосни тощо. Способом плетіння виконували

стіни клунь, хлівів та кошар, живоплоти тощо. З лози та інших матеріалів плели рибальське знаряддя. Для плетіння постолів (тодішне взуття), виготовлення коробок та інших дрібних виробів використовували кору липи, в'яза, дуба. Якщо на постолі годилася кора молодих дерев і гілок, то для кошуль (бортів високих чумацьких возів – маж), рійниць, ободів решет, коробок потрібна була товста і широка кора липи, яку здирали з товстих дерев. Заготівля такої сировини вимагала неабиякого досвіду та вміння. За спогадами очевидців, на початку минулого століття у с. Орлівці навесні один чоловік у лісі сам спускав (знімав) кору з товстої липи. Він обрубав сокирою навкруги зверху і знизу кору високого дерева, розрубав її зверху донизу, заліз на дерево та почав відділяти кору від деревини, для чого засунув ноги під кору. Внутрішня її частина під час весняного сокоруху дуже слизька. Будучи під корою, ноги чоловіка ковзнулися донизу і під своєю вагою бідолага опустився метрів на два-три нижче. В цей же час верхня частина відстовбурченої кори піднялася і замкнулася. Чоловік виявився затиснутим під корою. Йому нікому було допомогти, там він і загинув.

У XVII-XVIII ст. у кожному козацькому полку в багатьох місцях готували «селітряну землю». Для цього у вибране місце за селом звозили бур'яни, листя буряків, відходи боень, гній тощо. У теплу пору року під дією кисню і нітробактерій усе це перегнивало. Час від часу добавляли воду, перелопачували. Ця суміш осідала і через декілька років ставала матеріалом, з якого виварювали селітру.

У той час в Новгороді-Сіверському (Стародубський полк) на місці княжого двору працювала селітроварня. На високому місці привезену селітряну землю клали у великі діжки з подвійним дном (внутрішнє дно мало дірки) і заливали її водою. Через добу воду спускали, наливали свіжу, і це повторювали декілька разів. До одержаного розчину додавали певну кількість поташу (деревний попіль), утворювався непотрібний осад. Зливши з осаду рідину, її випаровували на вогні у мідних або залізних (чавунних) чанах до появи кухонної та інших солей. Після відстоювання рідину зливали в чани-кристалізатори, в яких утворювалися кристали селітри та солі. Солі видаляли повторною кристалізацією в котлах, додаючи клей для утворення піни, яку потім також видаляли. У котлах залишалася прозора рідина, яку зливали у мідні плоскі довгі чотирикутні ящики з пологим дном. Рідину постійно перемішували для того, щоб одержати найдрібніші кристали – селітряне борошно. До 36 разів це борошно промивали водою у продовговатих дерев'яних ящиках з подвійним дном спочатку розчином, а потім чистою водою. Селітру згрібали і висушували на полках, де її час від часу перелопачували дерев'яними лопатами. З одного кубічного сажня (1 сажень – 2,13 м) буртової

землі добували 4-8 пудів селітри (до 100 кг).

Отриману селітру звозили до м. Шостки, де працював пороховий завод. Необхідне для виготовлення пороху деревне вугілля виробляли з деревини м'яких пористих порід (верба, тополя, осика, липа, крушина, черемха), яку 2-3 роки витримували у штабелях, висушували і розпилювали на бруски 40 x 5 x 5 см. Бруски завантажували у залізні реторти і звуглювали нагріванням при температурі не вище 500°C. Одержане вугілля змішували у певній пропорції з селітрою і сіркою. Суміш цих речовин ставала порохом.

Поташ вироблявся з деревного попелу і був важливим промисловим продуктом Сіверщини, який вивозили за кордон і використовували в миловарінні, при виготовленні скла, кристалю, селітри. Його застосовували при фарбуванні тканин, у чинбарстві тощо. Деревний попіль добували спалюванням беріз, гілля повалених (спіляних) дубів і сосен, кушів, малоцінної деревини тощо. Кора берези, як найцінніша, навесні збиралася окремо і з неї добували дьоготь.

У минулі століття на берегах річок Сожу, Десни та їхніх приток існували невеличкі підприємства для виплавки металу – так звані рудні з горнами, в яких з болотної руди витоплювали залізо. На рудні силою падаючої води приводилися у дію шкіряні міхи, які роздували горна, де горіло деревне вугілля і топилася руда. З сиродутного заліза виготовляли лемеші для сохи і плугу, різне сільськогосподарське знаряддя. На Чернігівщині таких рудень було близько сотні. У назвах сучасних 34-х сіл і хуторів регіону присутнє слово «Рудня».

На Сіверщині досить поширеним заняттям було гутництво — виготовлення скла і виробів з нього. Гутництво набуло значного розвитку ще за часів Київської Русі. Для його повноцінного виробництва необхідна була велика кількість поташу, а також кварцевий пісок, крейда і вапно, що залягали на території регіону. Ремісники-склярі виготовляли різноманітні сорти «простого», зеленого, синього, димчастого скла, а також віконне й лампове скло, кухонний, горілчано-винний посуд (пляшки, баклаги, штофи, чарки, стакани), тарілі й тарілки, вази тощо. Виплавляли скло у спеціальних печах, що мали декілька вогнетривких посудин-донниць. Деякі вироби, особливо фігурний посуд у вигляді ведмедиків, зайців тощо розписували олійними фарбами. Часто на піщаних місцях, багатих лісом і водою, зустрічаються назви сіл Гута, Гутище. Це і є місця колишніх скловарних заводів. На гуті у селі Криски, Коропського району виробляли віконне скло, сулії, пляшки, глечики і аптечний посуд, який вивозили в Ригу, Москву, Петербург та в інші міста [7, 119].

Народні ремесла та промисли посідали чільне місце у виробничій діяльності та духовному житті

українського народу, зрозуміло, з врахуванням його соціальної диференціації, локальних особливостей. Їх розвиток та побутування визначалися багатьма факторами, зокрема, природно-географічними умовами певної території. Наприклад, наявність покладів відповідної глини зумовлювала розвиток гончарства, сприятливі погодні умови для вирощування конопель та льону – ткацтва і т.д. Велику роль при цьому відігравали торговельні та етнокультурні зв'язки.

Посилання

1. Етнографія України / Навчальний посібник. За ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ, 2004.
2. Культура і побут населення України. Навчальний посібник. За ред. В. І. Наулко. – К., 1993.
3. Українська етнологія. За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.
4. Українське народознавство. Навчальний посібник. За ред. С. П. Павлюка та Г. Й. Горинь. – Львів, 1994. – 608 с.
5. Переписні книги 1666 року [Перевидання]. – К., 1993. – 444 с.
6. Календарь Черниговской губернии на 1887 год, год второй. – Чернигов: Типография губернского правления, 1886. – 703 с.
7. Русов А.А. Описание Черниговской губернии / А.А. Русов. – Чернигов: 1898. – Т.2. – 328 с.

Подольяка А.М., Недюха М.П., Зуй В.Д. Народные промыслы Северщины

В статтє проведено анализ народных промыслов Северского края, проведена характеристика некоторых его видов.

Ключевые слова: *поташ, селитра, гутное стекло, рудня, вещи домашнего употребления.*

Podoliaka A.M., Nediukha M.P., Zui V.D. Home crafts of Sivershchina

In the article the system of home crafts of Sivershchina is analyzed, made some characteristic of its species.

Key words: *potash, salpetre, art glass, mine, household goods.*

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ БУДИНОК ГУБЕРНАТОРА НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ. (ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ТА БУДІВНИЦТВО У 1802-1805 РР.)

У статті йде мова про створення, становлення і перші роки діяльності Чернігівського будинку губернатора на початку ХІХ ст.

Ключові слова: *Чернігівський будинок губернатора, будівництво, генерал-губернатор.*

Упродовж ХІХ ст. Чернігів активно розвивався. Цьому сприяли різні чинники (як об'єктивні, так і суб'єктивні), внаслідок яких відбувалося збільшення чисельності населення міста. Нові віяння у соціально-культурному та політичному житті вплинули на пожвавлення будівництва архітектурних споруд громадського призначення.

Історичною частиною Чернігова вже тоді був Дитинець. Наприкінці ХVІІІ ст. після реконструкції фортеці тут стали споруджувати різні адміністративні будівлі. Будинок сучасного історичного музею ім. В. Тарновського, так званий будинок губернатора, який якраз знаходиться на Валі, має досить цікаву історію створення. Його поява була тісно пов'язана з новими кардинальними політичними змінами, передусім у адміністративно-територіальному плані. У цьому контексті викликають інтерес не тільки стильові архітектурні риси цієї пам'ятки, а й постаті, які були безпосередньо пов'язані з її будівництвом.

На початку ХІХ ст. Чернігівщина відчула нові реформаційні процеси. Модернізація у суспільно-політичному житті відбувалась, загалом, у контексті перетворень всієї Російської імперії. Так за указом Сенату від 27 березня 1802 року у зв'язку з ліквідацією Малоросійської губернії була створена нова адміністративна одиниця – Чернігівська губернія, до складу якої увійшло 12 повітів (Борзнянський, Глухівський, Городянський, Козелецький, Конотопський, Глинський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Стародубський і Чернігівський). Але згідно цього ж указу були утворені ще три нові повіти: Кролевецький, Суразький, Остерський. Відповідно кількість повітів Чернігівської губернії стала дорівнювати 15 (187 волостей, 5780 населених пунктів, у т.ч. 19 міст і 49 містечок) [1, 867].

Чернігівська губернія була аграрним краєм, де зберігалися кріпосницькі пережитки – велике поміщицьке землеволодіння, відробітки, селянське малоземелля і безземелля. Фактично відразу після її створення постало питання керівництва новою адміністративно-територіальною одиницею.

Першим Чернігівським губернатором 27 лютого 1802 році став Іван Васильович Френсдорф. У цей